

Αριστερά και μαρξιστική θεωρία

του Γιάννη Μηλιού¹

1. Η Αριστερά πρέπει να ξαναγίνει «κέντρο» ανάπτυξης της μαρξιστικής θεωρίας

Η Αριστερά (πρέπει να) είναι η «παράταξη της θεωρίας». Διότι ως πολιτικό και κοινωνικό κίνημα που ορίζεται από την επαγγελία του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, από την προοπτική ανατροπής του υπάρχοντος καπιταλιστικού συστήματος, βρίσκεται αντιμέτωπη με τις «κυρίαρχες ιδέες» που «τσιμεντώνουν» την ταξική κυριαρχία του κεφαλαίου, και τις οποίες συστηματοποιούν-εγχαράσσουν οι Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του αστικού κράτους: Το Σχολείο, το Πανεπιστήμιο, τα ΜΜΕ, η οικογένεια...

Η κριτική του υπάρχοντος, οι εναλλακτικές και ανατρεπτικές ιδέες, αναπαράγονται κατ' αρχάς αυθόρμητα, από την εγγενή αντιφατικότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας, δηλαδή από τις αντιστάσεις και τη δράση όσων υφίστανται την καπιταλιστική εκμετάλλευση και εξουσία. Εντούτοις, η αμφισβήτηση του υπάρχοντος διαρκώς «απορροφάται» από τις λειτουργίες του κράτους και των Ιδεολογικών Μηχανισμών του, ενσωματώνεται στην κυρίαρχη αστική στρατηγική, δηλαδή στην (ανα)διαμόρφωση του «κοινού συμφέροντος» που επιβάλλει η εξουσία και ηγεμονία του κεφαλαίου. Η Αριστερά, για να μπορεί να αμφισβητεί αυτή τη διαδικασία ενσωμάτωσης των αντιστάσεων, για να μπορέσει να αναδείξει το ανατρεπτικό δυναμικό των εργαζόμενων τάξεων και της νεολαίας, οφείλει να αναπτύξει τη θεωρητική κριτική προς την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων, και να μπολιάσει με την κριτική αυτή τις κοινωνικές αντιστάσεις.

Αναφέρομαι πρωτίστως στη σχέση της Αριστεράς με τη μαρξιστική θεωρία: Τη θεωρία, δηλαδή, που «γείωσε», στο έδαφος μιας κριτικής επιστημονικής πρακτικής, τις ιδέες του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, οι οποίες άρχισαν να αναπτύσσονται από τον 16^ο αιώνα παράλληλα με τον πρώιμο καπιταλισμό.

Ας σκεφτούμε λίγο την ιστορία του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος: Οι ηγετικές πολιτικές προσωπικότητες που το κίνημα αυτό ανέδειξε καθ' όλη την ιστορική περίοδο μέχρι τον Μεσοπόλεμο, υπήρξαν ταυτόχρονα οι κορυφαίοι μαρξιστές θεωρητικοί. Αρκεί να αναφέρουμε τα ονόματα ελάχιστων από αυτούς: Μπερνστάιν, Κάουτσκι, Ρόζα Λούξεμπουργκ, Χίλφερντινγκ, Ντάνιελσον, Πλεχάνοφ, Λένιν, Μπουχάριν...

Η φιγούρα του λίγο-πολύ ακαδημαϊκού μαρξιστή διανοούμενου, που δεν είναι ενταγμένος στις πολιτικές-οργανωτικές δομές και διαδικασίες της (επίσημης) Αριστεράς, αποκτά βαρύτητα σε μεταγενέστερη εποχή, όταν η κυριαρχία της ΕΣΣΔ και του «σοβιετικού μαρξισμού» δεν άφηνε περιθώρια ανάπτυξης μιας μαρξιστικής θεωρίας σε αναφορά με τις ανατρεπτικές δυναμικές που αναδείκνυαν οι ταξικές κοινωνίες σε Δύση και Ανατολή, ιδίως μετά το σημαδιακό έτος 1968.

2. Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων

Ο μαρξισμός ουδέποτε υπήρξε μια ενιαία, μια «μονολιθική» θεωρία. Αυτό που πράγματι υπήρξε (και υπάρχει) είναι διαφορετικά μαρξιστικά ρεύματα, ανάμεσα στα οποία διεξάγεται διαρκώς θεωρητική, ιδεολογική (ή και πολιτική) αντιπαράθεση. Με

¹ Ο Γιάννης Μηλιός διδάσκει Πολιτική Οικονομία στο ΕΜΠ (<http://users.ntua.gr/jmilios/>).

δυο λόγια, ο μαρξισμός χαρακτηρίζεται από μια διπλή «συγκρουσιακότητα-σχισματικότητα»:

α) Σύγκρουση με τις μορφές της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας, εφόσον ο μαρξισμός θέτει στο επίκεντρο της ανάλυσης του τις ταξικές σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, τις οποίες η κυρίαρχη ιδεολογία και οι παραγόμενες από αυτήν «κοινωνικές επιστήμες» προσπαθούν να συγκαλύψουν και να νομιμοποιήσουν.

β) Σύγκρουση στο εσωτερικό του μαρξισμού, ανάμεσα στα διαφορετικά μαρξιστικά ρεύματα, με βασικό επίδικο αντικείμενο τον ίδιο το μαρξισμό ως θεωρία κριτικής ανάλυσης των σχέσεων εξουσίας και ως προϋπόθεση της επαναστατικής στρατηγικής. Το προχώρημα της μαρξιστικής θεωρίας γίνεται μέσα από αυτή την «εσωτερική σύγκρουση».

Έτσι κι αλλιώς, όπως ήδη υπαινιχθήκαμε, η εξέλιξη του μαρξισμού επικαθορίζεται πάντα από την εξέλιξη και τις καμπές της πάλης των τάξεων. Όμως, στο βαθμό που ο μαρξισμός συνδέεται οργανικά με την Αριστερά (τους θεωρητικούς προβληματισμούς της, την «εκπαιδευτική» της δράση, τις αντιπαραθέσεις γραμμής και στρατηγικής στο εσωτερικό της), συγκροτείται όχι απλώς ως θεωρητικό σύστημα, αλλά και ως ιδεολογία μαζών, ως μια ιδεολογία που επικαθορίζει την πολιτική πράξη οργανώσεων και κινήματων του εργατικού και λαϊκού κινήματος.

Ένας τέτοιος μαρξισμός, ως μαζική ιδεολογία της Αριστεράς και των κινήματων που συνδέονται μαζί της, συμβάλλει σημαντικά, ή ακόμα αποτελεί προϋπόθεση, στο να «ανακαλύπτει» το εργατικό και λαϊκό κίνημα τον κομμουνισμό ως υπαρκτή τάση, ως δυνατότητα του παρόντος. Αρκεί να αναφέρουμε ένα και μόνο παράδειγμα: Το ότι η καπιταλιστική οικονομία είναι εκμεταλλευτική, με την έννοια της «παρακράτησης υπερεργασίας» δεν αποτελεί ανακάλυψη του Μαρξ, ούτε κατ'επέκταση θέσφατο του μαρξισμού. Αποτελεί θέση της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας και ειδικότερα του «πατριάρχη» της αστικής οικονομικής σκέψης, του Άνταμ Σμιθ, ο οποίος έγραφε:

«Από τη στιγμή που η γη καθίσταται ατομική ιδιοκτησία, ο γαιοκτήμονας απαιτεί ένα μερίδιο σχεδόν από όλο το προϊόν το οποίο ο εργάτης μπορεί να παραγάγει είτε μέσω της καλλιέργειάς της, είτε μέσω της συλλογής των καρπών της. Η πρόσδοός του αποτελεί την *πρώτη παρακράτηση* από το προϊόν της εργασίας που απασχολήθηκε στη γη (...) Το κέρδος αποτελεί μια *δεύτερη παρακράτηση από το προϊόν της εργασίας που απασχολήθηκε στη γη*» (*Ο Πλούτος των Εθνών*, I.viii.6 & 7, οι υπογρ. δικές μου).

Εντούτοις, η κλασική οικονομική θεωρία, καίτοι αποτελεί ταυτόχρονα θεωρία της εκμετάλλευσης, δεν μπορεί να αμφισβητήσει (αντίθετα νομιμοποιεί, ή, έστω, επιζητεί να μεταρρυθμίσει) την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων.

Στη «συντηρητική» εκδοχή της, θεωρεί ότι η «παρακράτηση» του υπερπροϊόντος δικαιώνεται από τον ρόλο που παίζει ο καπιταλιστής στην οργάνωση της παραγωγής, την πληρωμή των μισθών πριν την ολοκλήρωση του έργου, την «ανάπτυξη» της οικονομίας κ.ο.κ.:

«Σε όλες τις τέχνες και τις μανουφακτούρες, η πλειοψηφία των εργατών έχουν την *ανάγκη ενός εργοδότη* που θα τους προκαταβάλλει τα υλικά της εργασίας τους και τους μισθούς και τα μέσα συντήρησής τους μέχρι την ολοκλήρωσή της. Αυτός μοιράζεται μαζί τους το προϊόν της εργασίας τους, ή την αξία που αυτή προσθέτει στα υλικά πάνω στα οποία σφραγίζεται, και το μερίδιό του αυτό συνιστά το κέρδος του» (*Ο Πλούτος των Εθνών*, I.viii.8, οι υπογρ. δικές μου).

Τα ζητήματα που τίθενται στο πλαίσιο αυτής της «συντηρητικής» προβληματικής είναι η «δίκαιη» αμοιβή του εργάτη, που να του εξασφαλίζει μια «αξιοπρεπή διαβίωση», οι μισθοί να αυξάνονται σε αντιστοιχία με τις αυξήσεις στην παραγωγικότητα, κ.ο.κ. Με άλλα λόγια, τα άμεσα αιτήματα των εργαζομένων κατά την αντιπαράθεσή τους με το κεφάλαιο, ανάγονται σε «κοινωνικό ιδανικό», εφόσον οι μορφές εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας (δηλαδή οι ίδιες αυτές σχέσεις εξουσίας) εκλαμβάνονται ως οι «μόνες εφικτές» ή/και «αναγκαίες».

Στη «ριζοσπαστική» εκδοχή της η κλασική αστική οικονομική θεωρία οραματίζεται έναν «καπιταλισμό χωρίς ατομικούς καπιταλιστές»: Η «κοινωνικοποίηση», δηλαδή η δημόσια νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής συμβαδίζει με τη διατήρηση όλων των μορφών της καπιταλιστικής οικονομίας και του καπιταλιστικού κράτους: Το εμπόρευμα, το χρήμα, η επιχείρηση με τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας που τη διακρίνει, επομένως και η πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και η κυβέρνηση, ο στρατός, η αστυνομία, τα δικαστήρια, τα κρατικά μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.ο.κ. εξακολουθούσαν έτσι και στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» να διατηρούν τον επίζηλο ρόλο που είχαν στον καπιταλισμό. Αφού η νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής είναι δημόσια, η εκμετάλλευση έχει καταργηθεί. Όπως περίπου συνέβαινε με τη ΔΕΗ, τον ΟΤΕ και τις άλλες ΔΕΚΟ μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οπότε θριάμβευε και στη Δύση ο «σοσιαλισμός».

Αντίθετα, η μαρξιστική κριτική δείχνει ότι η ίδια η παραγωγή (με τις ιδιαίτερες μορφές της) συνιστά την καπιταλιστική εκμετάλλευση, καθώς είναι παραγωγή-για-το-κέρδος. Ομοίως, η κοινωνία των νομικά «ελεύθερων και ίσων πολιτών», των οποίων τις υποθέσεις διευθετεί, με βάση τους κανόνες δικαίου, το «ουδέτερο» γραφειοκρατικό κράτος δεν αποτελεί το (δυνητικό) καθεστώς της «δημοκρατίας», αλλά την τυπικά καπιταλιστική μορφή ταξικής κυριαρχίας.

3. Το ζητούμενο: Ο μαρξισμός ως ιδεολογία μαζών

Ο μαρξισμός ως ιδεολογία μαζών δεν είναι η μαρξιστική θεωρία καθαυτή. Είναι ορισμένα από τα πορίσματα της μαρξιστικής θεωρίας, τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν ως «θέσεις μάχης» και αρχές πολιτικής στρατηγικής για το εργατικό και το ευρύτερο λαϊκό κίνημα: Ο ταξικός-εκμεταλλευτικός χαρακτήρας του καπιταλισμού, η ενότητα παραγωγής-διανομής και η προς όφελος του κεφαλαίου απόσπαση της υπεραξίας από τον εργαζόμενο στη μορφή του «χρήματος που παράγει περισσότερο χρήμα», η εγγενής συγκρουσιακότητα κεφαλαίου-εργασίας, ο συγκαλυμμένος ταξικός χαρακτήρας του κράτους και των τυπικά ουδέτερων-ισοπολιτειακών μηχανισμών του, κλπ., είναι πορίσματα της μαρξιστικής θεωρίας που σε αρκετές ιστορικές συγκυρίες αποτέλεσαν τη βάση του μαρξισμού-ως-ιδεολογίας-μαζών.

Οι λαϊκές τάξεις προσεγγίζουν σχεδόν αυθόρμητα σε κάποιες από τις θέσεις αυτού του «μαζικού» μαρξισμού (συνήθως στη ρεφορμιστική εκδοχή τους), ανεξάρτητα από τη γνώση μαρξιστικών κειμένων και αναλύσεων. Εντούτοις, ο μαρξισμός-ως-ιδεολογία-μαζών μπορεί τότε μόνον να ξεφεύγει από τον δογματισμό και τον ρεφορμισμό, όταν τροφοδοτείται και εμπλουτίζεται από τον μαρξισμό-ως-θεωρητικό-σύστημα. Μάλιστα, στην περίπτωση αυτή μπορεί και ο μαρξισμός-ως-θεωρητικό-σύστημα να αντλεί αντικείμενα ανάλυσης (αλλά και συμπεράσματα) που να συνδέονται άμεσα με τη συγκυρία της πάλης των τάξεων.

Η υποχώρηση του μαρξισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1980 δεν αφορά τη μαρξιστική θεωρία καθαυτή. Δεν ήταν οι θεωρητικές έννοιες που θεμελίωσε ο Μαρξ,

π.χ. στο *Κεφάλαιο*, που έπαψαν να προσφέρονται ως εργαλεία για την κατανόηση και την κριτική της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Δεν έχασαν τη σημασία τους οι σύγχρονες μαρξιστικές αναλύσεις, ούτε ακόμα έπαψαν να παράγονται τέτοιες αναλύσεις. Δεν έχασε(αν) τη θεωρητική-επιστημονική της(ους) αξία η(οι) μαρξιστική(ές) κριτική(ές) προς το «σοβιετικό μαρξισμό» και τον «υπαρκτό σοσιαλισμό», ούτε την υπεροχή τους απέναντι στις απολογητικές για τον καπιταλισμό αστικές θεωρίες.

Με δυο λόγια η υποχώρηση του μαρξισμού δεν σημαίνει ότι αυτός «διαψεύστηκε» ως θεωρητική ανάλυση. Σημαίνει ότι περιορίστηκε η δυνατότητα του μαρξισμού να αναπαράγεται ως ιδεολογία μαζών. Αυτό με τη σειρά του επηρέασε αρνητικά και τον μαρξισμό-ως-θεωρητικό-σύστημα: Άφησε στα «αζήτητα» κάποιες υπάρχουσες μαρξιστικές αναλύσεις, συρρίκνωσε αριθμητικά τη μαρξιστική διανοήση κ.ο.κ. Διότι αυτό που καθιστούσε τον μαρξισμό μια έγκυρη θεωρητική εκδοχή στο χώρο της διανοήσης (με την ευρεία έννοια: της διανοητικής εργασίας) και των Ιδεολογικών Μηχανισμών του κράτους ήταν ακριβώς η ισχύς του μαζικού μαρξισμού, του μαρξισμού-ως-μαζικής-ιδεολογίας.

Πρόκειται ίσως για την οξύτερη μορφή κρίσης του μαρξισμού: Ο μαρξισμός έχοντας να αντιπαλέψει την κυρίαρχη αστική ιδεολογία, που η συστηματοποίηση και διάδοσή της στηρίζεται στην ασφυκτική υπεροχή των Ιδεολογικών Μηχανισμών του κράτους, έχει ένα μόνο ατού: Την ικανότητά του να διαπλέκεται με τις συνθήκες πάλης των εργαζόμενων τάξεων, μ' άλλα λόγια τη διεισδυτικότητά του στην εργατική τάξη, την ικανότητά του να αναπαράγεται ως ιδεολογία μαζών. Ιδίως μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970, στο ιδεολογικό κλίμα της «Αλλαγής» και της «πραγματικής Αλλαγής», ο μαρξισμός-ως-ιδεολογία-μαζών άρχισε να υποχωρεί προς όφελος ενός μεταρρυθμιστικού κυβερνητισμού, ο οποίος δεν έχει ανάγκη κανένα μαρξισμό για να υπάρξει. Το 1989 επιτάχυνε προφανώς αυτή την εξελισσόμενη διαδικασία.

Σήμερα βρισκόμαστε σε μια νέα ιστορική καμπή: Τα κινήματα των εργαζομένων και της νεολαίας έχουν εισέλθει σε ανοδική τροχιά, η ιδεολογική αίγλη των κυρίαρχων νεοφιλελεύθερων πολιτικών υποχωρεί ραγδαία, η πολιτική επιρροή της Αριστεράς αυξάνει και πάλι. Με δεδομένο ότι η δυνατότητα του μαρξισμού να αποκτά μαζικό έρεισμα είναι «εσωτερική» στο εργατικό κίνημα, δηλαδή προκύπτει αυτοφυώς από τις συνθήκες ανάπτυξης αυτού του κινήματος και αντιπαράθεσής του όχι μόνο με το μεμονωμένο ατομικό κεφάλαιο, αλλά και με το κράτος και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του, μπορούμε να αισιοδοξούμε ότι η υποχώρηση του μαρξισμού δεν θα διαρκέσει για πολύ ακόμα. Αρκεί να λάβει και η Αριστερά τα μέτρα της.